

AZERBAIJAN SOCIOLOGY'S TRANSITION STAGES AND CURRENT POSITION

Dr. Ahmet GAŞEMOĞLU*

ÖZET

Makalede temel olarak Sosyoloji'deki gelişme dönemleri incelenmektedir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından itibaren Azerbaycan'da Sosyoloji'deki gelişim süreci sekiz ayrı dönemde ele alınmıştır. Makalede her dönem ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sosyoloji, Küreselleşme, Türk Dünyası, Amerikalılaştırma, Avrupalılaştırma.

ABSTRACT

In the article main topic is related to the periods of the progress in Sociology. According to the writer when Azerbaijan is distinguished there are eight periods in Sociology and every period has a different characteristics. The writer talks about those periods in more detailed way.

Key words: Sociology, Globalisation, Turkish World, Americanisation, Europeanisation

Büyük Türk Dünyası'nın bir parçası olan Azerbaycan'da Sosyoloji bilimi hala bir oluşum süreci geçirmektedir. Bütününe deyin Sosyoloji biliminin geçirdiği aşamaları aşağıdaki gibi belirleyebiliriz.

1. Eski dönem. Sosyoloji bilimiyle ilgili bilimsel-teorik ve pratik çalışmalar Azerbaycan'da çok eskilere dayanmaktadır. X. yy.'dan sonra, özellikle XI-XIII. yy. Azerbaycan'da bilimin medeniyetin ve devletçiliğin

* Terakki ve Demokrasi Vakfı Başkanı

yükseliş döneminde bu doğrultuda pek çok örnek olmuştur. Yunan ve Arap filozoflarının, Farabi'nin, İbni Sina'nın talimlerinin yaygın olduğu ve öğrenildiği bu dönemde Azerbaycan'da Ebülhesan Behmenyar, Nasrettin Tusi gibi büyük filozoflar, Getran Tebrizi, Ebul-Ela Gencevi, Muhammet Feleki, Mehseti Gencevi, Mucireddin Beylegani, Givami Müterazi, Hakani, Şirvani, Nizami Gencevi ve s. gibi düşünürler yetişmiştir. Onların eserlerinde devletçilik, devletin yönetilmesi, toplum ve toplumsal kurallar, toplumsal yaşamın iyileştirilmesi, aile, manevi değerler, ilim, eğitim sorunları gibi doğrudan Sosyoloji bilimini ilgilendiren meseleler sürekli dikkat merkezinde olmuştur. Bu mütefekkirlerin, özellikle de Nizami'nin eserlerinde bu konular daha açık şekilde ortaya konulmuştur. Nizami yazmış olduğu "İsgendername" poemasında ideal toplum arayışında olmuş ve bu konulardaki Fransız utopik sosyalistlerin çok önüne geçmiştir. Doğunun tüm medeni, ilmi, siyasi konudaki eğitimlerinin geniş yayıldığı o dönemdeki Azerbaycan'da özellikle XI yüzyılda yaşamış ünlü bilim adamı ve siyasetçi Nizamülmülkün "Siyasetname" eserini de vurgulamak gerekir. Dünyada en ünlü bir devlet adamı olarak tanınan Nizamülmülk uzun yıllar boyu Selçuklu hükümdarına danışmanlık yapmıştır.

Öte yandan doğrudan Sosyolojiye ait edebileceğimiz eserlerden biri de bütün devirlerin en ünlü gökbilimcisi ve bilim adamlarından biri olan XII. Yy.'da yaşamış İmameddin Nasrettin Tusi'nin "Ahlak-i nesiri" kitabıdır. Bu kitapta halk, sosyal gruplar, sosyal psikoloji, sosyal yönetim, aile konusu vb. konulardan ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Batı bilim adamlarının da ünlü Sosyolog olarak tanıdığı Arap Filozofu İbn Haldun'un dahi yetişmesinde Nasrettin Tusi'nin önemli rolü olmuştur. Eserlerinde genellikle toplum ve toplumsal yaşamın açıklanmasına önem vermiş, bununla da dünyada toplumla ilgili bilimin gelişmesinde önemli katkı sağlamış, günümüzde bile geçerli olan bilimsel tezler ortaya koymuştur. Daha sonraki yıllarda Azerbaycanlı edebiyatçılar felsefi toplum meselelerini önemsemiştir.

Fezullah Naimi, İmameddin Nesimi, Muhammed Fizuli gibi ünlü düşünürler, Şah İsmayil gibi büyük devlet adamı ve şair, yazmış oldukları eserlerinde toplumsal konulara değinmiş, konuya ilişkin önemli fikirler söylemişlerdir. Böylece, Azerbaycan'da toplum bilimi ile ilgili bilimsel düşüncenin oluşması, XIX yüzyıla kadar direkt olarak doğu medeniyetinin etkisiyle gerçekleşmiştir.

2. Sosyoloji biliminin bir bilimsel analiz aracı gibi oluşturduğu sonraki dönem, XIX. yy.'ın sonunda Avrupa felsefi-siyasi fikrinin Azerbaycan'a

gelmesi ile bağlantılıdır. Azerbaycan'da XIX . yy.'ın ikinci yarısından itibaren M.F. Ahundov'un, Muhammed Şahtahtinski'nin, Hasan Bey Zerdabi'nin etkisi altında Aydınlanma hareketi ortaya çıkmış ve gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde bir çok yabancı ülkelerde eğitim alıp Azerbaycan'a dönmüş gençler Avrupada bir bilim dalı olarak gelişmiş Sosyolojinin, Sosyolojik analiz metodunun değişik yöntemlerini gazetelerdeki makaleleriyle Azerbaycan'a sokmaya başladılar. Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resulzade, Necef Bey Vezirov, Yusif Vezir Çeminzemli, Celil Mehmetkuluzade, E. Hagverdiyev gibi aydınlar Sosyolojik düşünceleri Azerbaycan'a getirmeye başladılar. Özellikle, E. Durkheim'in fikirleri önemsenmiş, bu fikirlere dayanarak bilimsel tahliller yapılmıştır. Bu dönemde Azerbaycan'da aydınlanma düşüncesi ve aydınların siyasi faaliyeti güçlenmiştir.

3. Sovyetler'in ilk yıllarından itibaren Azerbaycan'da aydınlanma hareketinin durdurulduğunu söyleyebiliriz. Bunun yerine Sovyet ideolojisine uygun eğitim sistemi oluşturulacaktı. 1960'lı yıllara kadar Sosyolojiye olan bakış açısı diğer Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da Moskova'nın, Sovyet komünistlerinin siyasi kurumu olan Politbüro'nun ve Politbüro yandaşları olan bilimadamlarının fikirleri yönünde oluşturuluyordu. Sosyolojiyi bağımsız bilim dalı olarak kabul etmiyor, bu bilime karşı olumsuz tavır takınılıyordu. Bu bilimin yerine "bilimsel komunizm" olarak bilinen teori bağımsız bilim dalı gibi tanıtılıyordu. Toplumda mantığa, özellikle de Sosyolojiye zıt görüşler hakimdi. Yapılan bütün araştırmaların sonucunda mutlaka marksizm-leninizm, materyalizm düşüncesini onaylamak gerekirdi. Bunu yapmayan bilim adamı, toplum ve devlet için zararlı biri olduğunu kabullenmek zorunda kalıyordu. Ayrıca araştırmacılar Sovyet başkanlarının hepsini konuşmalarına atıfta bulunmalı ve onların görüşlerini onaylamak zorundaydılar. Böyle bir ortamda tabii ki Azerbaycan'da Sosyoloji bilimi gelişemezdi. Bu dönemde Azerbaycan'da toplumsal fikir daha çok roman yazarlarının, bir çok şairlerin dolaylı yollarla dile getirdiği fikirler yönünde oluşuyordu. Bu yönde çok önemli faaliyet gösteren yazarlardan Cafer Cabbarlı, Hüseyin Cavid, Ahmet Cavad, Abdulla Şaik ve Mikayıl Müşfik'i örnek gösterebiliriz. Adını zikrettiğimiz yazarların hepsi 1930'lu yıllarda dönemin Sovyet yönetimi tarafından ölüme mahkum edildi. Sadece Abdulla Şaik çocuk şairi olduğu için sağ kalabildi. Daha sonra bu geleneği Samet Vurğun, Süleyman Rüstem, Resul Rza, Bahtiyar Vahabzade ve Anar gibi yazarlar devam ettirdiler.

4. Sonraki Dönem 1960-80'li yıllara kapsıyor. Bu dönemde Sovyetler Birliğinde baş veren değişiklikler Sosyoloji bilimine de etkiledi. Zira Politbüro ve onun etkisi altında çalışan bilim adamları Sosyolojiyi bir bilim dalı olarak kabul etmek zorunda kaldılar. Aynı zamanda teorik Sosyolojik çalışmalara karşı baskının dozu da arttı. Uygulamalı ampirik Sosyoloji çalışmalarının yapılmasına izin verilmedi. Fakat Sovyet rejiminin kendine özgün ve bu rejimi demokratik göstermeye çalışan çirkin bir Sosyoloji bilimi oluşturdular. "Sovyet halkı", "Sovyet yaşam biçimi", "Sovyet demokrasisi" ve bunun gibi kavramlar literatüre sokuldu. Bu yönde çok sayıda makaleler, bilimsel çalışmalar, monografiler, ders kitapları yazıldı. Azerbaycan'da bu yönde çok ciddi faaliyet gösteren bilimadamları yetişti. Prof. Dr. Afrad Taşdemirov "Sovyet toplumu" alanında teorik Sosyoloji eserleri ve kitapları ile, Prof. Eddin Şakirzade "Sovyet hayat tarzı" alanında araştırmalarıyla tüm Sovyetler Birliği'nde ün kazandılar.

Bunun yanında, artık Rusya'da, özellikle de Novosibirsk'de ve Moskova'da, Baltik ülkelerinde, Ukrayna'nın bazı üniversitelerinde, bilimsel merkezlerde bilimadamları Sosyoloji alanında ciddi ilerlemeler kaydettiler. Yurt dışındaki Sosyoloji alanındaki gelişmeleri izlemeye başladılar. Özellikle de Amerika'da, İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da Sosyoloji dâlimda yapılan çalışmalar öğrenilmeye başlandı. Örneğin, çok değerli bilim adamımız Yusif Rüstemov 1967 yılında "Çağdaş Türk Sosyolojisi" üzerine doktora tezini yayınladı. Azerbaycan'da Cemil Ahmedli, Tofik Kuliyeve gibi bilimadamları Azerbaycan'da Sosyolojinin bir bilim olarak gelişmesi için katkıda bulunmuşlardır. Bu çalışmalar bir başlangıç gibi önemli olmuştur.

5. Sonraki dönem 1980 yılına kadar olan devri kapsıyor. Bu dönemde Sovyet ideolojisinin haç babası gibi bilinen Mikail Suslov'un ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nde Sosyolojiye olan ilgi artmaya başladı. Bu yıllarda Komünist Partisinin bir sıra yerel örgütlerinde Sosyolojik araştırmalar yapan gruplar ortaya çıkmaya başlamıştı. 1980'li yılların başlarında Azerbaycan Komünist Partisi bünyesinde kamuoyu araştırma merkezi kuruldu. Bununla birlikte Komünist Partisinin tüm il ve ilçe teşkilatlarında sosyolojik araştırma grupları oluşturuldu. Aslında bu kurumların yaptığı çalışmaların Sosyolojiyle hiç bir ilgisi yoktu. Bunlar başlıca görevi Sovyet ideolojisinin propogandasını yapmaktı.

6. 1980 yılında Bakü'de Azerbaycan Komünist Partisinin gençlik kolu konumunda bulunan Azerbaycan Komsomolu Merkez Komitesi bünyesinde de Sosyoloji Araştırmalar Merkezi oluşturulmuştu. Başkanlığını benim yaptığım

bu Merkezde Azerbaycan'da ilk olarak bilimsel taleplere cevap veren araştırmalar gerçekleştirildi. Bu dönemde Novosibirsk ve Moskova'da da önemli Sosyolojik araştırmalar yapılıyordu. Bu kentlerin Sosyoloji merkezlerinde ağdaş Amerikan ve Alman sosyologların tecrübesinden yararlanmaktaydılar. Sovyetler Birliği'nde ilk defa bu merkezlerde Sosyolojik araştırmaların sonuçlarının bilgisayar destekli değerlendirilmesi yapılmaktaydı.

1982 yılında Bakü'de Azerbaycan Komünist Partisinin Merkez Komitesinin öncülüğünde tüm Kafkasya Sovyet Cumhuriyetlerinin Komünist Parti yelerinin katıldıkları sosyolojiyle ilgili bilimsel konferans tertiplendi. 1986'da yine Bak'de daha geniş katılımda ikinci bir konferans düzenlendi. Heri iki konferansın da başlıca teması Sovyet ideolojisini daha geniş kitlelere ulaştırmak için yeni metotların belirlenmesiydi.

7. Korku, 1988-1993 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde Sosyolojinin gelişmesi önünde duran en önemli engellerden biriydi. Zira bu dönemde Sosyolojik araştırma yapan kişiler ve bu araştırmada iştirak eden insanlar kendi yaşamları için endişeleniyorlardı.

1988'de Azerbaycan'da Karabağ sorununun patlak vermesi zerine Halk Hareketinin güçlenmesiyle bu korku hissi de ortadan kalkacaktı. Sovyet iktidarının halk ve bilim adamları üzerinde kontrolünün zayıflaması Sosyolojik araştırmalar için olumlu koşulların yaranmasını sağladı. Bu dönemden itibaren de yukarıda adım zikrettiğimiz bizim Merkezimizde, toplumsal ve politik duruma ilişkin önemli araştırmalar yapmaya başladık

1990 yılında Sovyetlerin Bak'de gerçekleştirdikleri ve resmi rakamlara göre ikiyz aşkın insanın Őhid düştüğü 20 Ocak katliamının ardından, Sosyolojik çalışmalara olan talep artmaya başlamıştı. Bu katliamın ardından Merkezimiz tarafından halkın bu olayla ilgili tepkisini öğrenilerek tüm dünyaya ulaştırmıştı. 1990 yılında yine bu Merkez tarafından Azerbaycan'da parlamento seçimlerine ilişkin kamuoyu yoklaması yapıldı. 'El-oba' Sosyal Araştırma Merkezi 1993 yılının sonuna kadar ülkedeki toplumsal ve siyasi durumu devamlı öğrenmiş ve bu araştırmaların sonucunu basın aracıyla geniş kitlelere duyurmuştu. Bu yıllarda konumuz açısından vurgulanması gereken bir diğer önemli hususta bir çok niversitede Sosyoloji bölümlerinin kurulmasıydı.

7. 1993 yılından 2000 yılına kadar olan dönem

Bu yıllarda halk arasında siyasi çekingenlik, verilen soruları yanıtlamama gibi eğilimler yeniden artmaya başlamıştı. Bu yüzden de objektif bir Sosyoloji

Merkezinin oluşturulması önemli bir sorun teşkil ediyordu. Bu tür merkezlerin kurulması önündeki bir başka engel de bilimsel kaynakların kıtlığı ve Sosyolojik araştırmalara olan talebin azalmasıydı. Üniversitelerin Sosyoloji bölümüne alınan öğrencilerin seviyelerinin aşağı olması sıkıntının bir başka ayağını teşkil ediyordu. Nitekim bir süre sonra da farklı 'gerekçelerle' Bakü Devlet Üniversitesi dışında tüm üniversitelerin Sosyoloji bölümleri kapatıldı.

Bu dönemden itibaren Azerbaycan'da sosyal araştırma yapmak arzusunda olan yabancı ticari şirketler ve Azerbaycan'ın sosyal yapısıyla ilgili araştırma yapan yabancı fonlar ortaya çıktılar. Ayrıca ülkede bağımsız araştırma kurumlarının ortaya çıkmasında kendi çıkarlarına uygun gören yabancı kuruluşlar araştırmalar için fonlar ayırmağa başladılar. 'Sorghu', 'Siar', 'Tarakki ve Demokratiya Fondu', 'Turan', 'Sinergetika', 'Sigma', 'Prognoz' gibi merkezler oluştu. Bu kurumlar arasında 1997 yılına kadar olayları objektif olarak analiz eden tek kurum Azerbaycan Parlamentosunun Sosyal Araştırmalar ve Tahminler merkezi olmuştur. Bu merkez devlete bağlı bir kurum olsa da bağımsız çalışıyordu. Fakat Şubat 1997'de bu merkez kapatıldı.

1990'lı yıllarda ülkedeki bazı muhalif siyasi partiler yapma anketlerde kendi oy oranlarının yüksek göstermeleri toplumun yapılan sosyal araştırmalara güveninin kaybolmasına sebep oldu. Üniversitelerin Sosyoloji bölümlerinden mezunların seviye bakımından aşağı olması bunun bir diğer sebebiydi.

8. 2000 yılından sonraki dönem

Bu dönemle ilgili olumlu gelişme sosyal araştırma yapan kişilerin bu işi bilgisayar teknolojisiyle yapma becerisini kazanmış olmalarıdır. Nitekim Azerbaycan'da sosyal bilimlerin yapılmış anketlerin sonuçlarının bilgisayarda yeni paket programların (özellikle SPSS) yardımıyla yapılması alanında önemli deneyimler kazanıldı. Bu yıllarda 'Tarakki ve Demokratiya' fondu Sosyolojinin sorunlarını çözüm bulmak için devamlı seminerler düzenlediler, Azerbaycan ve İngiliz dillerinde 'Sosyoloji' bröşürü yayınladılar.

Ayrıca bu dönemde bir sıra sözde 'Sosyoloji merkezleri' türedi. Nitekim ülkede Sosyoloji araştırmalarının gerekli olduğunu anlayan bir çok siyasi kurum kendi çıkarlarına hizmet edecek merkezler oluşturdu. Bunların daha kötü tarafı bu merkezlerin yabancı misyonerlerin amaçlarına hizmet etmesidir. Bu merkezlerin misyonerler için önemli bilgiler toplamaktaydılar.

Böylece Azerbaycan'da faaliyet gösteren merkezleri şu şekilde tasnif edebiliriz

~~1. Çağdaş bilimsel kriterlere uygun objektif Sosyolojik araştırmalar yapanlar.~~

2. Objektif araştırmalar yapmak isteyenler ancak bunun için gerekli kadrosu ve teknik malzemeleri olmayanlar.

3. Bilimsel gerçekler göz ardı ederek sadece gelir elde etmek için araştırma yapanlar.

4. Konjektürel amaçlarla bazılarına iyi gözükme, yararlanmak için araştırma yapanlar.

5. Yabancı misyonerlere, uluslararası kuruluşlara hizmet eden kurumlar.

Şu anda Azerbaycan'da Sosyoloji alanında kadro yetiştirmekte eksiklikler var.Öğrencilerin çoğu ne Türkçe, ne İngilizce, ne de Rusça bilimsel kitaplar okuyamıyorlar. Öğretim elamenları Sosyoloji bilimini gereken düzeyde bilmiyorlar. Eğitime bağlı yeterli kaynak bulunmamaktadır. Öğrenciler pratik yapamıyorlar. Bu kadrolar da gelecek için tehlike oluşturmakta, strateji bakımından yararlı olmamaktalar.

Ayrıca ölkemizde teorik Sosyoloji alanında hiç bir ilerleme yoktur. Bilimsel-teorik araştırmalar yapılmamaktadır. Halen daha Sosyoloji için müsait ortam yaratılmamış ve Sosyoloji ile ilgili bilimsel yayınlar bulunmamaktadır. Şu an Azerbaycan Sosyolojisinin en önemli görevlerini Şu Şekilde belirleyebiliriz:

1. Çağdaş Sosyoloji kuramlarını öğrenmek
2. Dünyadaki ünlü Sosyoloji merkezleriyle bağlantı kurmak
3. Türkiye sosyologlarıyla sık iribatta olmak .
4. Azerbaycan'da Sosyolojinin gelişmesi için ortam yaratmak ve Sosyolojiye olan ilgiyi artırmak.
5. Teorik Sosyolojinin gelişmesini temin etmek
6. Yüksek seviyeli sosyologların yetişmesini sağlamak.
7. Azerbaycan Sosyolojisinin esas kalkınma stratejisini belirlemek.
8. Küreselleşme sürecinde Azerbaycan'da ortaya çıkan değişiklikleri geniş Şekilde araştırmak.
9. Çağdaşlaşmayla ilgili sorunların tahlilini yapmak.
10. Uluslararası kurumlar tarafından kabul edilen faaliyet programlarının ölkemizde gerçekleştirmesiyle ilgili hususları araştırmak.
11. Ülke nüfusunun sosyal sorunlarını genel profilde araştırmak.

12. Ülkemizde demokrasiye geçiş ve insan hakları ile ilgili sorunları araştırmak.

13. Günümüzde Azerbaycan'ın kalkınmasına engel olan sorunları ortaya koymak ve bu sorunların giderilme yollarını göstermek.

14. Ülkenin kalkınması için önemli programlar (projeler) hazırlamak.

Toplantımızın konusuna uygun olarak yukarıda konulmuş meselelerle bağlı şunları belirtmek istiyorum:

Bu gün ister Azerbaycan Sosyologları ister Türkiye ve Türk Dünyası Sosyologları küreselleşme, çağdaşlaşma ve medeniyetlerin diyalogu konuları üzerinde dikkatle durmalıdırlar.

Küreselleme sürecini ele alırsak, teknoloji ve bileşimin bu kadar hızla gelişmesi bu süreci kaçılmaz kılmıştır

Küreselleşme günümüzde 2 şekilde yönetilmektedir: a) "Amerikanlaşma", b) "Avrupalaşma."

Dikkatle araştırdığımızda belli olacak ki hem "Amerikanlaşma" hem de küreselleşmenin amaçlarına ters düşmektedir. Büyük tarihi tecrübeye ve zengin medeniyete sahip olan Türk Dünyasının bu sürece seyirci kalması doğru olmaz. Çünkü Türk Milleti dünyadaki oluşumların başlıca mimarlarından. Günümüzde bazı kimseler "Amerikalaşmayı" ve "Avrupalaşmayı" çağdaşlaşma olarak görüyorlar. Bu yanlış bir görüştür ve bu tür çağdaşlaşma başkalarını taklit etme olup insanlara kendi kimliğini unutturmaya yöneliktir. Çağdaşlaşma çağdaş koşullarda kendi imkanlarını ortaya koymaktır. Bu gün Türkün kendi tarihini ve kültürünü terk ederek kendi varlığını ortaya koymasına tarihi ihtiyaç vardır.

Yeryüzünün sonraki inkişafında küreselleşme sürecinde Türkün tecrübesi kullanılmalıdır. Çünkü Türkün katkısı olmadan bu küreselleşme doğru yolda yürütülemez.

Dünyayı yönetmek isteyenler bu alanda Türkün tarihi tecrübesinden yararlanmalıdırlar. Türkler bu yolu seçtikleri için bu yöntemin iyi ve kötü yanını iyi bilmekteler. Bu gün bu tecrübeden dünyanın yararlanması için Türkler ciddi faaliyet göstermelidirler. Biz "Amerikanlaşmaya", "Avrupalaşmaya" alternatif olabilecek yeni bir yol önerebiliriz: "Türkleşme-Yüceleşme" yolu. Biz Türkler küreselleşmenin insani değerlere uygun olarak yapılmasına katkıda bulunabiliriz. Bu zaman küreselleşmenin insani yönde gelişmesine yardımcı olabiliriz. Bu durumda hem tüm insanlığın, hem de Türk Dünyasının yararına uygun hareket etmiş oluruz. Çünkü "Türkün Yolu Hak Yoludur".